

ТРАНСФОРМАЦІЇ АРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ БЛУДНОГО СИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Статтю присвячено компаративному розгляду архетипного образу блудного сина в романах В. Наріжного та В. Теккеря. Аналіз творів свідчить про подібність конструювання образів. Компаративне зіставлення окреслює й розбіжності, що зумовлені національною специфікою та історичними умовами, а також «духовним кліматом» в Російській та Британській імперіях першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: архетип, міф, роман, притча, архетипна критика.

Статья посвящена компаративному рассмотрению архетипного образа блудного сына в романах В. Нарезного и В. Теккеря. Анализ произведений свидетельствует о сходстве конструирования образов. Компаративные сопоставления определяют и различия, обусловленные национальной спецификой и историческими условиями, а также «духовным климатом» в Российской и Британской империях первой половины ХІХ в.

Ключевые слова: архетип, миф, роман, притча, архетипная критика.

The article is a comparative study of the archetypal image of prodigal son in V. Narizhnyi's and W. Thackeray's novels. The analysis of their works indicates the similarity of images. Also, comparative analysis outlines the differences that were due to specific national and historical conditions, as well as «mental climate» in the Russian and British empires of the first half of the ХІХ cent.

Key words: archetype, myth, novel, parable, archetypal criticism.

Архетипна критика – методологія студіювання духовної основи твору – відкриває велику перспективу в «перепрочитанні» української та західноєвропейських літератур у компаративному аспекті. Значні зрушення в цьому плані спостерігаються наразі в українському літературознавстві, насамперед у ґрунтовних розвідках Л. Дербеньової, З. Лановик, Я. Поліщука, Л. Томчук, Т. Шеховцової та ін.

Актуальність компаративного зіставлення української та англійської літератур першої половини ХІХ ст. зумовлена тим, що досі літературознавці не звертали уваги на такий аспект досліджень. Використання порівняльно-типологічного методу із застосуванням архетипної методології дозволить, на нашу думку, розглянути малодосліджені романи В. Наріжного «Аристион, или Перевоспитание» (1822) та В. Теккеря «The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy» (1848-1850) з нової перспективи – з погляду спільних духовних підвалин.

Архетипний образ блудного сина наснажував глибоким психологічним змістом чимало мистецьких творів. Дослідники зауважили вагомість цього біблійного образу для творчих робіт видатних живописців П. Батоні, Г. ван Гонтгорста, А. Дюрера, Г. ван Рейна Рембрандта, композитора С. Прокоф'єва та ін. Не є тут винятком і відомі літератори, яких надихала біблійна притча – А. Жид, Р. Кіплінг,

Р. М. Рільке та ін.

Підставою для архетипного оприявлення образу блудного сина слугує власна життєва історія письменника. Психологічний комплекс «блудного сина» стає втіленням психобіографії письменника, (не)свідомим баченням себе у світі. Відображення цього комплексу корелює, таким чином, із фактами із життєпису письменників, їхніми світоглядними установками. Інтерес В. Наріжного та В. Теккеря до притчі про блудного сина стає зрозумілим, якщо звернути увагу на деякі факти з життєвого та творчого шляху митців.

Нечисленні біографічні свідчення про В. Наріжного відомі головню з двох джерел – праці «Историческая хрестоматия нового периода русской словесности» історика російської літератури О. Галахова та біографічного нарису Н. Белозерської.

Початкову домашню освіту до одинадцяти років В. Наріжний отримує під керівництвом свого дядька [3, с. 293]. Хлопець, якого у дванадцятирічному віці віддали на навчання у дворянську гімназію при Імператорському Московському університеті (де він пізніше здобуватиме й подальшу освіту), став для своєї родини та батьківщини «блудним сином». Після навчання В. Наріжний аж до своєї смерті працює дрібним службовцем у різних імперських відомствах, побувавши на службі аж на Кавказі.

В образі Пенденніса простежуємо багато фактів із

життя В. Теккеря. Письменник, як і його літературний герой, у ранньому віці втрачає батька і його виховують мати й дядько. Для опису вигаданого коледжу святого Боніфация Оксбриджського університету, де навчається Артур, слугує Кембриджський університет. До речі, портманто «Оксбридж» ввійшов в англійську мову у минулому столітті для позначення двох найстаріших університетів Великої Британії – Оксфордського та Кембриджського. Як і Пен, В. Теккерей, вступивши за наполяганням матері до університету, так його і не завершує. Пенденніс своєю поведінкою в Оксбриджі нагадує Теккеря, який у студентські роки був денді, нехтував навчанням і більше захоплювався модним одягом, фехтуванням, колекціонуванням вишуканих вин і дорогих фоліантів [13, с. 38-44]. Своїм спогадам про невдачу кар'єрську кар'єру В. Теккерей присвячує у романі цілий розділ, який завершується описом гучного провалу колишнього студентського ватажка на іспитах [16, р. 217-229]. У вимушеному зверненні Пена до вивчення осоружної йому юриспруденції також проглядає епізод з життєпису письменника [13, с. 63].

Автор «Аристиона...», як і В. Теккерей, вочевидь взурався на класичний євангельський сюжет притчі, адже в Російській імперії її трансформація у давньоруській «Повести о Горе и Злочастии» стала відомою лише з 1856 року. Сама ж «Повесть» свого часу спровокувала суперечки дослідників давньоруської літератури стосовно головної теми твору, яку означували або як «тема про життя людини» [9, с. 25] або «тема «батьки-діти»» [11, с. 199]. В українській і російській літературах на момент написання «Аристиона...» існувала певна модна традиція інтерпретації біблійного сюжету. Так, біля витоків зародження російського театру в другій половині XVII ст. перебував видатний східнослов'янський релігійний діяч і письменник Симеон Полоцький, автор п'єси у віршах «Комедія про блудного сина», яку, до речі, було перевидано кілька разів у XVIII ст. (незадовго до написання «Аристиона...» – у 1795 р.). Попри точне відтворення євангельського сюжету, автор вводить у п'єсу деякі новації: молодший син після розподілу спадку висловлює бажання мандрувати, щоб дізнатися про світ та прославити свій рід. Щоправда, пошуки нових знань замінюються пошуками тогочасних розваг, а далі події розвиваються за біблійним протосюжетом. Як зауважували дослідники, своєю п'єсою автор засуджував не тільки молодь, яка захоплювалася західним – «німецьким» – розкішним способом життя, але й батьків, які не перешкоджали своїм нерозважливим чадам [5, с. 250]. Це робило твір своєрідним злободенним маніфестом для сучасників. Для В. Наріжного та В. Теккеря споконвічна актуальність популярної біблійної притчі стала творчим стимулом для аналізу реалій повсякденності в межах обраної тематики.

Розглянемо міфологічне підґрунтя застосування визначеної архетипної матриці, що, як відомо, стається за певних сприятливих обставин. Такими умовами у згаданих творах є зображення процесу самореалізації освічених молодих людей у тогочасному суспільстві. Ми не схильні вважати образ блудного сина лише повторенням певної міфологеми, як це

стверджує Н. Фрай [14, с. 87]. Там ідеться про точніше юнгіанське розуміння архетипу, який здатний проявляти себе не лише в літературно-художніх образах. У романах В. Наріжного та В. Теккеря сакральний сенс присутній у вигляді витісненого елементу колективного несвідомого – архетипу – тож це є, за означенням С. Зенкіна, раціоналізацією та профанацією сакрального [7, с. 414].

Романи «Аристион...» і «The History of Pendennis...» є дискретними, у них знак – архетипний образ блудного сина – яскраво виражений і є первинною реальністю, а текст є вторинним стосовно цього умовного знаку [10, с. 507-509]. Сюжет романів, як і сюжет першотексту, є мономіфом про ініціацію головного героя, який, пройшовши ряд випробувань, повертається додому (в коло рідних), щоб із допомогою мудрих менторів відкоригувати своє світобачення та уникнути фатальних помилок. Отже, отримання прощення пов'язане з відтворенням «обряду переходу», який передбачає цілком визначену зміну соціального статусу або набуття додаткових атрибутів для досягнення соціальної значущості. Якщо у В. Наріжного обряд відділення є добровільним самовигнанням [12, с. 5], то у В. Теккеря він уже пов'язаний з певною обструкцією, якої зазнає невдатний герой [16, р. 234-237]. Проміжний обряд ініціації у творах є фактично процесом перевиховання. Відновлювальний, завершальний етап ініціації у романах представлений інкорпорацією Аристиона та Пенденніса до дворянських товариств. Цікаво, що цьому приєднанню передують успішне усвідомлення сакрального статусу дворянства, як постійно наголошують наставники. Цей етап, зрозуміло, не є різким переходом із профанного світу в сакральний – ініційовані вже належать до цього світу, але були тимчасово вигнані.

М. Еліаде пропонує розглядати світовідчужання в системі координат мирського (світського) та сакрального (священного), які, втім, не є суто однорідними. Розділення простору у романах В. Наріжного та В. Теккеря відбувається синхронно зі змінами світовідчужтів головних героїв. Ці зміни не пов'язані з їхнім наверненням або ж «поновленням» віри. Покращення відношення до периферійного простору в романах є логічним відновленням прив'язаності до рідних місць. І хоча у М. Еліаде йдеться насамперед про релігійні почування, у досліджуваних творах ми також спостерігаємо втечу персонажів від Хаосу, у який вони потрапляють у столицях, до отчого дому, який тут перетворюється для них у дім Божий. Таким чином, головні персонажі реалізують свою релігійну ностальгію жити в уявному чистому та святому Космосі, який схожий на той первозданний світ, який було створено Деміургом [15, с. 47].

Образ блудного сина в обох романах есплікується у відповідному лейтмотиві, який унаслідок своєї символічності виконує сюжетотворчу функцію. За схемою Ю. Доманського [4, с. 23], архетипний мотив «блудного сина» можна розчленувати на відповідні семи, а саме: юнак із заможної родини; юнак покидає родину та домівку заради розваг; збіднілий юнак повертається додому до зневажених ним рідних і отримує прощення.

Утілення архетипу блудного сина та його оригінально-авторське переосмислення, яке простежується в романах В. Наріжного «Аристион, или Перевоспитание» і В. Теккеря «The History of Pendennis...», невіддільне від християнського розуміння євангельського сюжету. Модифікація релігійних смислів формує духовну сутність твору, без розуміння якої неможливе правильне осягнення авторських інтенцій, відображених у релігійному лейтмотиві. Розгляд рецепції біблійної притчі можливий, якщо за вихідну основу розуміння романів В. Наріжного та В. Теккеря брати власне біблійний текст як першотвір, який прослідковується на рівні підтексту. У нашому дослідженні ми намагатимемося знайти не лише текстуальні зв'язки між Святим Письмом і романами українського та англійського письменників, а й з'ясувати особливості функціональності алюзійної системи, яка зосереджена довкола центральних персонажів.

Образи Аристіона та Пенденніса об'єднує чимало характерних рис – це молоді дворяни, для яких багато важить їхнє походження. Під впливом морально зіпсутих друзів юнаки завзято кидаються у вир усіх можливих розкошувань. Перед своїм «дорослішанням» вони отримують якісну освіту, яка, проте, виявилась безсилою перед різними спокусами.

З огляду на сакральність образу блудного сина, закономірним постає питання, чи не суперечить ця священна сутність профанним смислам текстів. Р. Кайуа, досліджуючи проблему співвіднесення сакрального та профанного, зауважував ту притягальну силу, яка властива сакральному, та стабільність сакрального смислу [8, с. 152-153]. Справді, образи блудних синів Аристіона та Пенденніса є незмінними та постійними у своїй основі. Значення архетипного образу блудного сина не втрачає свого сакрального змісту: навіть набуваючи ознак профанного, цей мотив формує замкнуте коло хронотопу, загалом відповідаючи усталеній сюжетній стереотипній схемі. Сакральний смисл введено в конкретні історичні ситуації – біблійна притча, як відомо, є узагальнюючою оповіддю з високим смислом.

Притчі Ісуса Христа фактично об'єднують сакральне та профанне, зливаючи воедино земну історію та вищий небесний сенс. Через узагальнені презентації життєвих історій слухачам пропонувалося долучитися до відкриття високих сенсів – таємниць Царства Небесного. У притчах діють знеособлені герої, але вони існують у певних суспільно-побутових умовах, що й надає розповідям правдоподібності.

Фабула євангельської притчі про блудного сина є загальновідомою: прагнучи вільного життя, молодший син витребував свою часту спадщини. Розкішне та розпутне життя веде його до цілковитого краху. Насамкінець рятуючись від голодної смерті, він наймається свинарем. З погляду іудейської релігії це заняття є неприпустимим для єврея, адже свиня – нечиста тварина. Набідувшись, син вирішує повернутися до батька і попроситися хоча б у слуги. Добросердний батько прощає сина і влаштовує на його честь бенкет, і цим провокує невдоволення старшого сина. На слова докору, справедливий батько

відповідає так: «Ти завжди зо мною, дитино, і все моє – то твоє! Веселитись та тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий – і ожив, був пропав – і знайшовся!» [Лк 15:31-32].

Фабула євангельської притчі є сюжетворчим елементом для романів В. Наріжного та В. Теккеря лише частково. Якщо умовно поділити твори на дві частини, то лише перша частина є інтерпретацією оригінального тексту, а основу сюжету становить процес переживання.

У притчі про блудного сина в Євангелії від св. Луки вирізняють головну тему – заклик грішників до покаяння – і другорядну (хоча і не менш значиму з християнської точки зору) – засудження старшого брата повернутого грішника. Сучасні новозавітні біблеїсти не схильні відшукувати алегоричний смисл притчі, як то інтерпретувалося раніше, вишукуючи цілі ряди відповідностей: батько – Бог, блудний син – грішник, старший брат – фарисей, дарований батьком перстень – хрещення, бенкет – Тайна вечеря, новий одяг прощеного грішника – безсмертя тощо. Сучасний американський учений К. Л. Бломберг дотримується нового трактування і вказує на безпідставність алегоричного розуміння притчі, що заступає головну тему – Боже всепрощення грішників, адже протистояння між молодшим братом і батьком, братами чи батьком і старшим братом не є значимим. Тож основними ідеями є такі: Бог радіє покаянню грішника, який не впав настільки низько, щоб не зрозуміти, що у нього є можливість повернутися додому і отримати притулок; Бог хоче щоб ті, хто вірний його волі, не зневажали тих, хто вів себе нерозсудливо й отримав його помилування [2, с. 190-191].

Виділена К. Бломбергом основна тема притчі є основоположною для розуміння сакрального смислу – ідеї всепрощення – у романах В. Наріжного та В. Теккеря, де вона ілюструється профанним сюжетом, який не обмежено інтерпретацією євангельської притчі «на новий лад». Зрештою, притча – це завжди метафора, викривальна репрезентація супроти певних людей на зрозумілій для них мові. Той, хто розповідає притчу, має водночас дві цілі: розхитати стійке сприйняття системи цього трактування у свідомості слухачів, і допомогти збагнути потаємний смисл, який набагато важчий для розуміння, бо не збігається з поверхневим тлумаченням почутого [6, с. 294-295]. Такими, якщо послуговуватися лексиконом Р. Жирара, «текстами гоніння» є романи українського і англійського авторів, адже притаманна виразна критична спрямованість.

Отже, трактування образу блудного сина у романах В. Наріжного «Аристион, или Перевоспитание» та В. Теккеря «The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy», поряд із міфологічним і сотеріологічним смислами, містить також індивідуально-психологічний аспект, пов'язаний з особистим досвідом авторів і певною літературною традицією. Архетипна основа, яка є спільною для досліджуваних романів, засвідчує духовну одностайність В. Наріжного та В. Теккеря у вирішенні схожих ідейно-мистецьких завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – К. : Біблійні товариства, 1995. – 1256 с.
2. Бломберг К. Інтерпретація притч / Крейг Бломберг ; [пер. с англ.]. – М. : Біблейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. – 380 с. – (Серия «Современная библеистика»).
3. Галахов А. Д. Историческая хрестоматия нового периода русской словесности. – 6-е изд. – СПб. : Тип. Глазунова, 1891. – Том 2 : От Карамзина до Пушкина. – 1891. – 489 с.
4. Доманский Ю. В. Архетипические мотивы в русской прозе XIX века: Опыт построения типологии // Литературный текст: проблемы и методы исследования : сб. науч. тр. – Вып. IV. – Тверь, 1998. – С. 19–30.
5. Еремин И. П. Симеон Полоцкий – поэт и драматург / И. П. Еремин // Полоцкий С. Избранные сочинения / Симеон Полоцкий ; подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина. – М. ; Ленинград : АН СССР, 1953. – С. 223–260.
6. Жирар Р. Козел отпущения / Рене Жирар ; [пер. с фр. Г. Дашевского ; предисл. А. Эткинда]. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – 336 с.
7. Зенкин С. Н. Небожественное сакральное: теория и художественная практика / Сергей Николаевич Зенкин. – М. : РГГУ, 2012. – 537 с.
8. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / Роже Кайуа ; [пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина]. – М. : ОГИ, 2003. – 296 с.
9. Лихачев Д. С. Иносказание «жизни человеческой» в «Повести о Горе-Злочастии» / Д. С. Лихачев // Вопросы изучения русской литературы XI–XX веков : [сб. посвящен Н. К. Пиксанову]. – М. ; Л. : АН СССР, 1958. – С. 25–27.
10. Лотман Ю. М. Тезисы к семиотическому изучению культур (в применении к славянским текстам) / Вяч. Вс. Иванов, Ю. М. Лотман, А. М. Пятигорский, В. Н. Топоров, Б. А. Успенский // Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – С. 504–525.
11. Назаревский А. А. К изучению «Повести о Горе-Злочастии» / А. А. Назаревский // Труды Отдела древнерусской литературы. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1969. – Т. XXIV. – С. 199–204.
12. Нарезный В. Романы и повести, соч. В. Нарезного / Василий Нарезный. – 2-е изд. – СПб. : В тип. А. Смирдина, 1836. – Ч. 5 : [Аристион, или Перевоспитание]. – 294 с.
13. Форстер М. Записки викторианского джентльмена: Уильям Мейкпис Теккерей / Маргарет Форстер ; [пер. с английского Т. Я. Казавчинской, предисл. Е. Ю. Гениевой]. – М. : Книга 1985. – 368 с. – (Серия : Писатели о писателях).
14. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / Нортроп Фрай ; [з англ. переклала Ірина Старовойт]. – Львів : Літопис, 2010. – 362 с.
15. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде ; [пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского]. – М. : МГУ, 1994. – 144 с.
16. Thackeray M. W. The History of Pendennis [Електронний ресурс] / William Makepeace Thackeray. – Режим доступу : <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/thackeray/Pendennis.pdf>.

© Чик Д. Ч., 2013

Дата надходження статті до редколегії 20.05.2013 р.